

ОЛИВИЕ МЕСИЕН И СИЛУЕТИТЕ В КРАЯ НА ВРЕМЕТО

В една студена ноемврийска вечер (26. 11. 2021 г.) бързах за концерт. За пръв път щях да чуя „Квартет за края на времето“ на френския композитор Оливие Месиен. Очакванията ми бяха да се запозная с едно произведение, добило известност в музиката на XX век. Макар да не го бях слушала, бях чела за него и знаех, че музиката е особена, базирана на религиозна основа и може би нелесна за възприемане.

И така аз си купих билет (за сума, за която в Европа не може да се посети такъв концерт) и седнах на крайния ред в залата. Каква беше изненадата ми, когато изведнъж се озовах не просто на концерт, а на истински спектакъл, достоен за световните сцени и то в центъра на София, близо до паметника на Левски!

Ето какво бях прочела до този момент за автора и произведението:¹

Оливие Месиен (1908-1992) е френски композитор, органист, преподавател и орнитолог. Католик, силно вярващ и религиозен. Смятан е за един от най-влиятелните композитори на XX век. Приет е в Парижката консерватория едва на 11 години, където негови учители са Пол Дюка – композиция и Марсел Дюпре – орган. От 1931 г. е органист в църквата „Света троица“ в Париж, където свири до смъртта си. Когато избухва Втората световна война Месиен е мобилизиран, но заради лошото си зрение е зачислен към медицинския персонал. Скоро след това е пленен от немските войски и изпратен в лагера за военнопленници Щалаг VIII-A в Гьорлиц, Германия. В лагера затворниците са изложени на ужасен студ, глад и мизерия – 50 000 френски и белгийски военнопленници живеят в 30 бараки, построени за 500 души всяка. *„Когато пристигнах в лагера, аз бях лишен от всичките си дрехи, както всички затворници.“* – казва Месиен. *„Но както бях гол, се вкопчих яростно в чантичка с малки партитури, която ми служеше за утеха, когато страдах. Германците ме смятаха за безвреден и тъй като все още обичаха музика, не само, че ми позволиха да запазя партитурите, но и един офицер ми даде моливи, гума и малко нотни*

¹ Всички факти за композитора и произведението са основно от сайта The Carnegie Hall Corporation и от две статии във в. Култура – 1. Оливие Месиен в дати и творби, бр.44 от 19.12.2008 г. и 2. Световете на Оливие Месиен, Костакева, М., бр. 3 от 22.01.1999 г.

листа.“² Така в този лагер Оливие Месиен композира „Квартет за края на времето“ за цигулка, виолончело, кларинет и пиано. Причината за **избор** на състава на квартета е много проста – само такива инструменталисти има в лагера. Както самият композитор казва: „Това беше начин да избягаш от снега, от войната, от пленничеството и от самия себе си.“³ Месиен пише музиката, вдъхновен от цитат от Апокалипсиса – виденията-предзнаменования, изложени в десета глава от „Откровение на Йоан“:

*И видях: могъщ ангел слезе
от небето; загърнат в облак,
а над главата му сияеше дъга.
Лицето му беше като слънцето,
а нозете му – като огнени стълбове.
В ръката си държеше разгърната книжка.
И като стъпи с дясната си нога в морето,
а с лявата на сушата, извика с висок глас,
сякаш изрева лъв. След като извика,
седемте гръмове нададоха своите гласове.
Когато седемте гръмове проговориха, поисках
да ги запиша. Но чух глас от небето,
който каза: „Запази в тайна това, което
изрекоха седемте гръмове; не го записвай.“
А пък ангелът вдигна десницата си
към небето и се закле: „Повече няма
да има време.“
Откровение на Йоана, X глава, 1 до 5 стих ⁴*

Самият композитор споделя в интервю: „Виждам цветове, когато чувам звуци, но не ги виждам с очите си. Виждам ги в ума си.“⁵ Това състояние е наречено „синестезия“⁶ и днес можем само да гадаем от какво е било породено тогава – дали от библейските текстове или от първия път, в

² Цитатът е в превод на автора от сайта The Carnegie Hall Corporation

³ От анонс за концерта на “Силуети” – Сити Марк Арт център

⁴ Превод от немски език Венцеслав Константинов

⁵ Цитатът е в превод на автора от сайта The Carnegie Hall Corporation

⁶ Синестезия – (от гръцки *syn*, „заедно“ и *aisthesis*, „усещане“) означава смесено възприятие. Това е състояние, при което възприятията се свързват едни с други. Едно сетивно възприятие или идейна представа предизвиква в съзнанието същевременно друга представа, от сетиво, което не е било стимулирано.

който Месиен вижда Северното сияние и решава, че има халюцинации от дългото гладуване и студа.

Първите репетиции се състояли в банята на лагера. Премиерата е на 15 януари 1941 г. при минус 30 градуса пред 5000 затворници, (според други източници около 400 б.а.), като присъстват и германски офицери. Един затворник прави програма за вечерта, която е подпечатана с официално одобрение от германците. Затворниците, присъствали на премиерата, са от всички обществени прослойки – свещеници, лекари, магазинери, войници, работници, селяни. Някои от тях за пръв път чуват камерна музика и изобщо присъстват на концерт. Квартетът е изпълнен от Жан льо Булер (цигулка), Анри Акока (кларинет), Етиен Паские (виолончело) и самия композитор на пианото. *„Никога не съм бил слушан с толкова много внимание и разбиране“⁷* – споделя по-късно Месиен.

След освобождаването си от лагера през май 1941 г. Месиен се завръща в Париж, където преподава в Парижката консерватория до пенсионирането си през 1978 г. Някои от неговите студенти, станали после известни пианисти и композитори са Пиер Булез, Ивон Лорио, Карлхайнц Щокхаузен, Янис Ксенакис, Питър Доноу, Микис Теодоракис, Джордж Бенджамин, както и българският композитор и диригент Йордан Дафов, който прави едногодишна специализация при композитора през 1970 г. Месиен е награждаван многократно и написва няколко теоретични трудове – „Техника на моя музикален език“ (1944), „Трактат за ритъма“ (1948), „Оливие Месиен анализира свои произведения“ (1978). Сред по-известните му музикални произведения са: Три малки литургии на Божественото присъствие (1944), Двайсет погледа върху Младенеца Исус (1944), Симфония Турангалила (1948), Каталог на птиците (1958), операта Св. Франциск от Асизи (1983), Сияния от отвъдното (1991).

Но да се върна на концерта. „Квартет за края на времето“ беше представен от Камерен ансамбъл „Силуети“, роден от сътрудничеството между четирима млади музиканти – Калина Митева (цигулка), Габриела Калоянова (виолончело), Лилия Жекова (пиано) и Кристиян Калоянов

⁷ Цитатът е в превод на автора от сайта The Carnegie Hall Corporation

(кларинет). Те завършват Националната музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“, в класа по камерна музика на проф. Венцеслав Николов, който е и техен ментор. От 2018 г. са „присъединен ансамбъл“ към Европейската академия за камерна музика (ЕСМА), където работят с проф. Хато Беарле (Албан Берг Квартет), проф. Йоханес Майзел (Артис Квартет), проф. Патрик Юдт (Берн) и др.

За десетте години, през които са заедно, музикантите от ансамбъла имат множество изяви в страната и чужбина, записи за БНР, две поредни години са стипендианти на Международната лятна академия Виена–Прага–Будапеща (ISA) като през 2013 г. печелят специалната награда („Förderpreis“) на ISA13.

Интересна част от биографията им е участието в майсторския клас на проф. Сашко Гаврилов⁸, част от Schleswig-Holstein Musik Festival, гр. Любек, Германия, с когото работят именно „Квартет за края на времето“. Проф. Гаврилов е познавал лично Месиен и многократно е свирил музиката на композитора пред самия него. Така по време на майсторския клас той споделя с младите музиканти много от изискванията и бележките на самия автор за творбата. „Силуети“ си спомнят с вълнение за интензивната седмица, завършила с концерт, в който изпълняват трите последни части от Квартета на Месиен пред препълнената зала на Академията в Любек. Концерт, който ще остане за тях „един от силно емоционалните им моменти на сцена заедно“⁹.

Идеята да участват в майсторския клас е на техния учител проф. Венцеслав Николов, който многократно е свирил със Сашко Гаврилов в Германия и България. Заедно те изпълняват и „Квартет за края на времето“ в Националната галерия в София на 4 май 2003 г. в състав: Сашко Гаврилов (цигулка), Венцеслав Николов (виолончело), Борислав Йоцов (кларинет) и Радослав Николов (пиано).

И така в резултат на творческите търсения на “Силуети” естествено дойде

⁸ Проф. Сашко Гаврилов (1929) е немски цигулар и педагог от български произход. Бил е концертмайстор на Берлинската филхармония. Като солист участва в многобройни концерти под диригентството на Джордж Шолти, Пиер Булез, Еса-Пека Салонен, Алфред Шнитке. Дьорд Лигети посвещава на него своя цигулков концерт.

⁹ От интервю на автора с Камерен ансамбъл “Силуети”.

концертът, на който присъствах и аз. Високият професионализъм на младите музиканти при изпълнението на това трудно произведение беше придружен от емоционална зрялост, неприсъща за възрастта им. Идеята да представят квартета като спектакъл даде прекрасни резултати. Бяха се погрижили за всичко. Със специалното участие на Ицко Финци в залата прозвучаха текстовете, писани от самия Месиен преди всяка от осемте части на произведението (в превод от немски на Венцеслав Константинов). С помощта на мултимедия на огромен екран в дъното на сцената се сменяха абстрактни изображения, различни във всяка от частите, които предизвикваха различни усещания и асоциации у зрителите. Осветлението също беше използвано майсторски, за да подчертае ефекта на музиката. По този начин концертът се превърна в спектакъл за слуха и сетивата.

Самият Месиен казва: *„Произведението се състои от осем части. Защо? Седем е свършеното число, седмодневното творение е осветено от божествената Събота (сабат); седмицата на този покой се продължава във вечността и се превръща в осмицата на нетленната светлина, на неизменния мир.“*¹⁰

Ще се опитам накратко да опиша изпълнението и да споделя с читателите атмосферата, която цареше в залата и моите лични впечатления. (За тази цел ще използвам текстовете, четени от Ицко Финци, които ми бяха любезно предоставени от Камерен ансамбъл „Силуети“.)

В първата част **„Литургия на кристала“** с гласа на Ицко Финци в затъмнената зала слушателите чуха:

*„Между два и три часа сутринта пробуждането на птиците. Един кос или славей (соло) импровизира, заобиколен от най-фин звуков пращец, обгърнат от отзвучаващи високо горе в дървесата трели. Пренесете това на религиозно равнище и ще доловите хармоничната тишина на небето.“*¹¹

Младите изпълнители уверено ни въведоха в произведението – в чистия звук на кларинета (Кристиян Калоянов) прозвуча славеят, цигулката (Калина Митева) пресъздаде отзвучаващите високо трели, а виолончелото (Габриела

¹⁰ Текстът е от предговора на творбата, публикуван в нотното издание на изд. „Дюран“ (Editions Durand, Paris), превод Венцеслав Константинов

¹¹ Всички текстове на Месиен в произведението са в превод на Венцеслав Константинов

Калоянова) и пианото (Лилия Жекова) с техните циклично повтарящи се движения, очертаваха хода на времето. Внезапно от забързаното ежедневие публиката попадна в чудния свят на композициите на Оливие Месиен.

Във втората част **„Вокализ за ангела, който прогласява края на времето“** с гласа на Ицко Финци оживя текста на Месиен:

„Първият и третият дял (двата много кратки) пресъздават силата на този могъщ ангел, който е обгърнат от небесна дъга и от облаци, стъпил с единия си крак в морето, а с другия на сушата. В средоточието е необозримата хармония на небето. На пианото меки каскади от синьо-оранжеви акорди, които с техния далечен камбанен звън обгръщат почти равната мелодия на цигулката и виолончелото.“

Тук посредством динамика и насечена фразировка музикантите изведоха гласът и мощта на ангела, който прогласява края на времето. В средната част мекия, лиричен звук на инструментите пренесе слушателите другаде, там където го няма времето, а кратката трета част се яви като категоричен контрапункт на небесната хармония. Сложна задача, с която майсторски се справиха младите изпълнители. Синьо-оранжевите каскади на пианото, майсторски изваяни от Лилия Жекова, бяха намерили израз в изображението, проектирано зад музикантите.

Трета част **„Бездната на птиците“**:

„Соло на кларинет. Бездната е времето с неговите тъги и изтощениа. Птиците са противоположността на времето, те са нашият копнеж по светлина, звезди, небесни дъги и радостни гласове.“

Тук Кристиян Калоянов абсолютно виртуозно изпълни триделната АВА форма, зададена от композитора. В част А с майсторски изградени динамики в бавни темпа кларинетът очерта бездната на времето, с неговата тъга и безнадежност, докато в част В живо, контрастно и с много нюанси представи песента на птиците, символизираща желанието за светлина, свобода и полет към звездите. Слушателите,

притваряйки очи можеха да си представят полета и птичето чуруликане.

Четвърта част **“Интермецо”**:

“Скерцо в малко по-различен вид от другите части, но свързано с тях чрез някои „мелодични възпоменания“.

Към дуета на цигулката и виолончелото се добави кристалният звук на кларинета. Мелодичните възпоменания бяха отново майсторски изпълнени.

Пета част **„Възхвала на вечността на Исус“**, гласът на Ицко Финци:

„Исус е разглеждан тук като Словото. Една голяма, безкрайно бавна фраза на виолончелото прославя с любов и страхопочит вечността на това могъщо и сладко Слово, чиито години няма да погаснат. Величествено се разгръща мелодията в особена нежна и недосегаема далечина. „В началото бе Словото и Словото беше у Бога и Бог беше Словото“.

В тази част пианото (Лилия Жекова) беше равностоен дуетен партньор на мекия и дълбок звук на виолончелото (Габриела Калоянова). Двете в чудесен синхрон разгрънаха нежната мелодия и приближиха слушателите до Словото.

Шеста част **„Танц на яростта, за седемте тръби“**:

„По отношение на ритъма това е най-своеобразната пиеса. Четирите инструмента - в унисон – имитират гонг и тромбони (първите шест тръби на Апокалипсиса, които възвестяват различни катастрофи, и тръбата на седмия ангел, който прогласява края на времето). Употреба на една добавена стойност, увеличени или намалени ритми, които са необратими. Каменна музика, прекрасен звуков гранит. Неустоима стоманена част, грамадни блокове пурпурна ярост, ледено пиянство. Чува се преди всичко ужасното фортисимо на темата чрез разширяване и промяна на регистрите на различните ноти в края на пиесата.“

Тук имахме удоволствието да чуем едно изключително изпълнение на Камерен ансамбъл „Силуети“, без съмнение плод на неуморен труд и изпълнителски опит. Младите музиканти имаха поразително единно звучене, все едно четирите инструмента се бяха слели в един. Убедителната градация в

темпо и динамика предизвика у слушателите чувство за обреченост, за приближаващия край.

Седма част „Вихър от небесни дъги за ангела, който прогласява края на времето“:

„Тук се завръщат някои пасажии от втората част. Появява се могъщият ангел, а също преди всичко небесната дъга, която се засвоява над него. (Дъгата – символ на мира, мъдростта и всяка светлинна и звукова вибрация). В мечтите си чувам и виждам различни акорди и мелодии, познати цветове и форми, после, след този преходен етап, преминавам към недействителното и преживявам с екстаз вихрено движение, крѳжащо проникване на свръхчовешки звуци и цветове. Тези огнени мечове, тези потоци от лава в синьо-оранжево, тези внезапни звезди: това е вихърът, това е небесната дъга.“

Слушателите бяха понесени от вихѳра на небесната дъга, изгряла на фона зад музикантите и пренесена в музиката. Пълноценното, наситено с емоционален заряд звучене ни развълнува до крайна степен. Виолончелото сякаш отброяваше времето, меките фрази на пианото рисуваха дъгата, звукът на цигулката се издигна над квартета като гласът на ангела, който прогласява края на времето, а кларинетът пресъздаваше огнените мечове и внезапните звезди.

Осма част „Възхвала на безсмъртието на Исус“:

„Дълго цигулково соло като контраст към солото на виолончелото в петата част. Защо е тази втора възхвала? Тя е отправена изрично към втория аспект на Исус, превърналия се в човек Исус, превърналото се в плът Слово, което възкрѳсва за безсмъртие, за да ни позволи да вземем участие в живота му, който се състои изцяло от Любов. Бавното изкачване до най-високата нота е въздигането на човека до неговия Бог, на Божия син до отца му, на обожественото създание до Рая.“

В тази последна част лиричните акорди на пианото (Лилия Жекова) символизираха вълните на времето, но и стѳпалата към Божественото, а на този фон цигулката (Калина Митева) възхваляваше Бога. Перфектно

балансираният дует отново върна в слушателите надеждата, вярата във вечността и ни извиси до Бога.

Бурните аплаузи след края на произведението бяха заслужени и нестихващи. Няколко пъти музикантите се връщаха на сцената, докато публиката ръкопляскаше.

А аз, аплодирайки ги, си мислех какъв изключителен спектакъл ни подариха те в тази студена вечер. Затъмнената зала, гласът на актьора Ицко Финци, оживил думите на Месиен, мултимедия, заменила декорите, осветление, променящо се с музиката. И заедно с всичко това едно проникновено изпълнение, характеризиращо се с дълбочина на музикалния изказ, богатство на изразните средства, изпълнителска зрялост, прецизност, граничеща с виртуозност. Цялото това съчетание ме накара да се почувствам така, сякаш наистина се бях докоснала до Божественото. Според мен те изцяло изпълниха замисъла на композитора. Несъмнено това се дължи не само на таланта им, но и на усилената им работа, на целия им творчески път до момента, на техните преподаватели и най-вече на техния учител проф. Венцеслав Николов. Разбрах, че "Силуети" са свирели този квартет седем пъти на различни родни и европейски сцени (включително и един запис) и всъщност аз съм присъствала на осмото им изпълнение (тук вероятно и самият Месиен би открил символика).

Деветото изпълнение, на което с радост отидох, беше на 15 януари 2022 г. – точно 81 години след премиерата. По този начин музикантите почетоха паметта на Оливие Месиен. Спектакълът беше все така омагьосващ, а в тяхното изпълнение аз долових нови търсения и нюанси. Това беше резултат от интензивната работа на камерния ансамбъл с проф. Хато Беарле¹², която доказва непрестанния им стремеж да се развиват и усъвършенстват, а не да се задоволяват с вече постигнатото.

¹² Проф. Хато Беарле (1933) е виолист, диригент и педагог. Съосновател и първи виолист на знаменития „Албан Берг“ Квартет. Инициатор и директор на Европейската академия за камерна музика. Негови ученици са квартетите „Хаген“, „Шимановски“, „Артис“ и др.

“Квартет за края на времето” на Оливие Месиен е силно вълнуваща творба и не може да се чуе много често на концертния подиум. Затова, когато ви се отдаде възможност, отидете да го слушате. Всеки човек трябва поне веднъж в живота си да пропътува до края на времето, оттам да надникне във вечността и да открие Божественото в себе си.

Елица Нешевска